

Шляга О.В., к.е.н., доцент
доцент кафедри економіки підприємства
Масилук Б.В.
Запорізька державна інженерна академія
masiluk@mail.ru

ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ФОНДІВ ПІДПРИЄМСТВ: СУТНІСТЬ, ВИДИ, ДЖЕРЕЛА

Шляга О.В., Масилук Б.В. Відтворення основних фондів підприємств: сутність, види, джерела. У статті проведено дослідження сутності та принципів відтворення основних фондів. Виявлені особливості існуючих джерел й підходів до оновлення основних фондів підприємств. Визначені можливості їх застосування в умовах вітчизняних підприємств.

Шляга О.В., Масилук Б.В. Восстановление основных фондов предприятий: сущность, виды, источники. В статье проведено исследование сущности и принципов восстановления основных фондов. Выявлены особенности существующих источников и подходов к обновлению основных фондов предприятий. Определены возможности их применения в условиях отечественных предприятий.

Shliaga O., Masulyuk B. The reproduction of fixed assets: nature, types, sources. In the article the nature and principles of fixed assets' reproduction have been studied. The features of existing sources and approaches to renewal of fixed assets have been detected. The possibility of their usage in terms of home enterprises has been identified.

Постановка проблеми. Виходячи з сучасних уявлень про підприємство виробничої сфери та враховуючи відносну стабільність потреб ринку у виробленій продукції, кожне вітчизняне підприємство має можливості виготовляти необхідну кількість продукції в залежності від свого наукового, технічного, технологічного рівня виробництва та потужності, тобто від рівня розвитку власної техніко-технологічної бази.

Кризові явища та нестабільність в економіці України впродовж тривалого часу призвели не тільки до погіршення фінансових показників роботи вітчизняних підприємств, але й до здешевлення вартості робочої сили порівняні з розвиненими європейськими країнами. Як наслідок, сучасні підприємства надають перевагу не модернізації та технічному переоснащенню виробництва, а розширенню штату працівників та збільшенню часу роботи обладнання. Ця проблема стосується підприємств багатьох галузей, внаслідок чого в умовах нестримного науково-технічного розвитку актуальними постають проблеми оновлення складу основних засобів підприємств.

Аналіз управління відтворенням основних засобів на підприємствах показує недостатню ефективність використовуваних методів та принципів управління. Зазвичай, головною причиною низької ефективності управління

процесами відтворення основних фондів є невідповідність або неузгодженість існуючих потреб підприємств та їх реальних фінансових можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відтворення основних фондів досліджено широким колом вчених. Основні напрями теоретичних досліджень відбивають положення про узгодженість обігу основних засобів та розвитку продуктивних сил, про вплив технічного прогресу на розвиток матеріально-технічної бази підприємств, методи амортизації, форми та джерела відтворення основних фондів.

Тематика ефективного відтворення основних фондів на підприємствах широко представлена в працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, вагому цінність представляють праці Амоші О.І., Бачевського Б.Є., Борисенко З.Н., Ільчука В.П., Оваденко О.В., Покропивного С.Ф., Решетняк Е.А., Сича Є.М., Чумаченка М.Г., Швиданенко Г.О., Шегди А.В., Щетілової Т.В., а також російських дослідників Галієвої Ж.К., Загорулько Е.В., Кантора В.Е., Клішина І.І., Леонової А.М., Тринової А.М. та інших. Однак складність та невизначеність розвитку економічних умов функціонування вітчизняних підприємств потребують подальших досліджень сутності, видів, джерел, методів та методик ефективного відтворення основних фондів підприємств, які б якнайповніше відповідали вимогам сучасності.

Мета статті. Метою дослідження є визначення сутності та принципів відтворення основних фондів, виявлення особливостей існуючих джерел і підходів до оновлення основних фондів підприємств та можливостей їх застосування в умовах вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною умовою забезпечення процесу виробництва на підприємствах є наявність певної кількості засобів праці, які б задовольняли вимогам науково-технічного прогресу. Однак засоби праці постійно вибувають з виробництва внаслідок фізичної непридатності (фізичний знос) та технологічної невідповідності (моральний знос), тому виникає необхідність їх заміни новими засобами праці. Процес постійного і безперервного оновлення й заміщення засобів праці, що вибувають внаслідок морального і фізичного зносу, називається відтворенням основних засобів.

Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва, здачі в оренду іншим особам чи для виконання адміністративних і соціально-культурних функцій.

Процес відтворення основних виробничих фондів має низку характерних ознак, зокрема: поступове перенесення своєї вартості на вироблену продукцію; у процесі відтворення основних виробничих фондів відбувається рух їхньої споживчої вартості; нарахування амортизаційних відрахувань здійснюється нагромадженням у грошовій формі частково перенесеної вартості основних виробничих фондів на готову продукцію; основні виробничі фонди поновлюються в натуральній формі протягом тривалого часу, що створює можливість маневрувати коштами амортизаційного фонду.

Відтворення основних засобів – це процес їх виробничого використання, зносу, амортизації, підтримки у робочому стані через здійснення ремонтів і відновлення в натурі.

Процес відтворення має свою мету, яка полягає в оновленні та заміщенні основних засобів. Викликано це, перш за все, тим, що у процесі експлуатації засоби праці стають непридатними до виконання необхідного обсягу робіт (фізичний знос) або тим, що на ринку з'являються найбільш дешеві та продуктивні за наявні на підприємстві засоби праці (моральний знос).

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що відтворення основних засобів постає процесом постійного та неперервного оновлення й заміщення основних засобів у зв'язку з їх фізичним і моральним зносом. При цьому вважаємо доцільним виділити класифікацію видів та форм відтворення основних фондів у сучасних умовах господарювання (рисунок 2).

Для забезпечення ефективності відтворення основних фондів велике значення має також дослідження класифікацій факторів, які впливають на цей процес. На наш погляд, однією з найважливіших серед них є класифікація, яка розподіляє фактори ефективності відтворення основних фондів на ендогенні (залежать від конкретного підприємства) та екзогенні (зумовлені зовнішніми причинами). Класифікація факторів представлена на рисунку 1.

Рисунок 1 – Класифікація чинників відтворення основних фондів

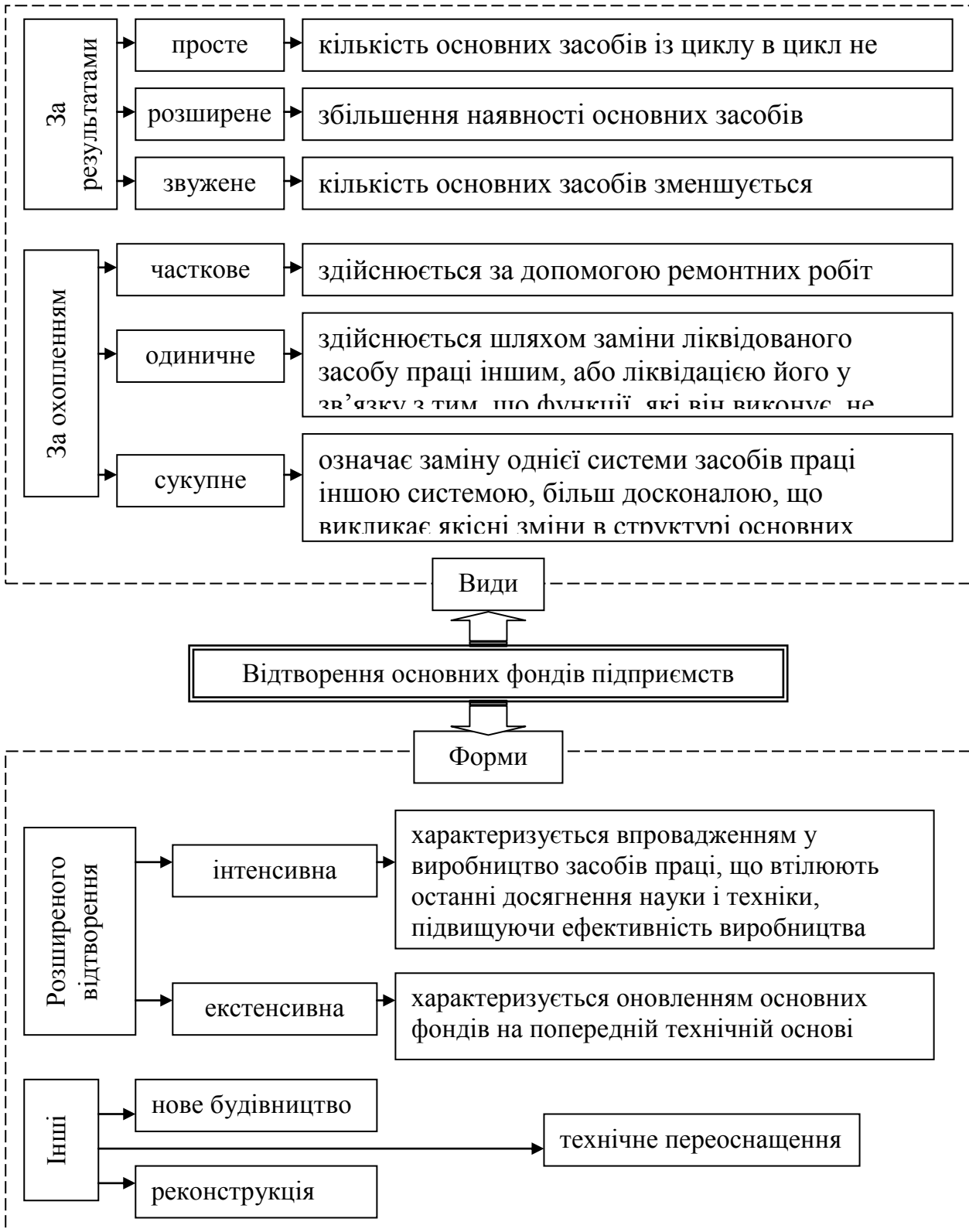

Рисунок 2 – Класифікація видів і форм відтворення основних фондів

Виходячи з розглянутої класифікації чинників, процес відтворення основних засобів на конкретному підприємстві зводиться до таких стадій:

- 1) управління ендогенними чинниками відтворення основних засобів;
- 2) зменшення негативного впливу і сприяння позитивному впливу екзогенних чинників.

Необхідність оновлення основних виробничих засобів за ринкових відносин у більшості випадків визначається конкуренцією товаровиробників. Саме конкуренція спонукає підприємства здійснювати прискорене зношення основних виробничих засобів з метою нагромадження фінансових ресурсів для наступного вкладання коштів у придбання більш прогресивного устаткування, впровадження нових технологій та іншого поліпшення основних виробничих засобів.

Відтворення основних фондів потребує наявності ресурсів, достатніх для покриття зносу та оновлення. Заходи щодо оновлення основних фондів фінансуються за рахунок амортизаційного фонду, фонду накопичення, а ремонтні роботи – за рахунок накладних експлуатаційних витрат.

Основним джерелом відтворення основних засобів вважається амортизація. Власне її призначення і полягає в тому, щоб покрити знос основних засобів і відшкодувати їх вартість. Особливо важливе значення амортизації в механізмі відтворення основних засобів обумовлено тим, що вона, з одного боку, є елементом виробничих витрат, що включається в собівартість продукції, а з іншого – є джерелом коштів для реновації (відновлення) основного засобу нерідко на якісно новій основі. Водночас вона відображає специфіку руху його вартості і розглядається як важливий важіль управління процесом відтворення. Такий підхід до сутності амортизації і зносу, як явищ, відповідно, економічного і фізичного характеру, відзначається багатьма авторами [3-5; 7].

Іншим джерелом відтворення основних фондів є прибуток, що залишається у розпорядженні підприємства після сплати всіх податків і зборів. Якщо амортизаційні кошти є у всіх підприємств, навіть у збиткових, то використання прибутку є можливим тільки у разі його наявності.

Також в основу процесу відтворення основних фондів покладено закон виробничого накопичення, який визначає темпи та джерела відтворення технічних засобів. Згідно з даним законом головним джерелом оновлення основних фондів є фонд накопичення. До інших джерел відтворення основних фондів належать також кредити, інвестиції та кошти бюджетів.

Згідно з класичним підходом, принциповим положенням теорії відтворення основних фондів, на думку О. Амоші, О. Малигіна та ін., є теза про необхідність забезпечення узгодженості їх обертання щодо рівня розвитку продуктивних сил, технічного прогресу, забезпечення максимально можливої єдності натуральної та вартісної форм засобів праці. Зазначена єдність забезпечується рівними показниками термінів експлуатації засобів праці та періодів обертання їх вартості. Це гарантує збереження всієї авансованої первісної вартості основних фондів для ліквідації втрат у результаті фізичного та морального зносу [1].

Закон випереджувального зростання виробництва засобів виробництва визначає стан основних фондів як головну причину протиріччя між зростанням фонду споживання та зниженням інвестиційної активності.

Щетіловою Т. [10] проведено глибокий аналіз процесу відтворення основних фондів із позицій дії цілої низки економічних законів – закону

виробничого накопичення, закону колообігу основних фондів, закону випереджувального зростання виробництва засобів виробництва, закону пропорційного розвитку, закону збереження часу, закону зростаючої продуктивності праці, закону вдосконалення якості, закону циклічності економічного розвитку. За результатами останнього з перерахованих законів доведено, що оновлення основних фондів є економічною категорією, що відображає виробничі відносини щодо якісного вдосконалення засобів праці. Дана економічна категорія пов'язана із такими категоріями, як «основні фонди», «праця», «науково-технічний прогрес», «економічна ефективність виробництва».

Становить певний науковий інтерес також вивчення існуючих напрямів досліджень процесу відтворення основних фондів, які умовно розділяються на неокласичні та інституціональні та включають [2]:

- дослідження складу, стану та факторів розвитку основного капіталу;
- дослідження процесів руху та відновлення основних фондів підприємств;
- дослідження інноваційної діяльності на загальнодержавному, регіональному та рівні підприємств;
- дослідження методів управління інноваційною діяльністю підприємств;
- дослідження власних, кредитних та інвестиційних джерел фінансування процесу оновлення основних фондів;
- дослідження впливу науково-технічного прогресу на розвиток економіки держави, регіону та підприємства;
- дослідження процесу формування та використання амортизаційного фонду як засобу оновлення основних фондів.

Проведений аналіз теоретичних досліджень у сфері відтворення основних фондів свідчить про нагальну потребу дослідження та обґрунтування можливих джерел відтворення основного капіталу, адекватних стану і розвитку економічної ситуації в Україні.

Згідно з положеннями нової інституціональної теорії до таких джерел слід віднести: капітальні та фінансові інвестиції, засоби державної підтримки (бюджетних асигнувань), кредити комерційних банків під капітальні вкладення, вексельні кредити, лізингові кредити, іпотечні кредити та власні кошти підприємств у вигляді амортизаційних фондів та частини капіталізованого прибутку.

При неінституціональному підході щодо відтворення основних фондів підприємство формує такі актуальні напрями подальших наукових досліджень: дослідження кредитного механізму оновлення основних фондів; дослідження корпоративно-інвестиційного механізму оновлення основних фондів; дослідження лізингових методів оновлення основних фондів; дослідження методів використання векселів як інструментів фінансування оновлення основних фондів [2].

Ряд авторів найбільшу вигоду вбачають у можливості використання кредиту як джерела фінансування розвитку науково-технічного прогресу та оновлення основних фондів, оскільки вважають кредит найбільш вигідним із

зовнішніх джерел фінансування з погляду його доступності та цільового характеру використання.

Процеси іпотечного фінансування розвитку підприємств досліджені А. Кутиркіним та І. Цупором. Авторами наведений механізм залучення банківських іпотечних кредитів на розвиток промислових об'єктів, але не обґрунтовані методи оцінки використання саме цих видів кредитів порівняно з іншими [9].

У цілому слід зазначити, що ефективне відтворення основних фондів на підприємствах у сучасних умовах вважається одним із суперечливих та трудомістких процесів. У класичному розумінні цього поняття відтворення основних фондів покликане в процесі господарської діяльності підприємств повною мірою повертати вкладені кошти та дозволити накопичувати додаткові кошти для розширення цієї діяльності. Але сьогодні практика більшості вітчизняних підприємств свідчить про зовсім інше: по-перше, за рахунок амортизації повністю не повертаються вкладені інвестиції, що змушує спрямовувати на просте відтворення кошти заробленого прибутку, а іноді й залучати кошти із зовнішніх джерел (часто на платній основі); по-друге, як наслідок вищенаведеної ситуації, на розширене відтворення також не вистачає власних інвестиційних ресурсів, що значно уповільнює процеси відтворення основних фондів на підприємстві та призводить до погіршення ефективності діяльності підприємств.

У таких умовах головним завданням для підприємств є пошук шляхів прискорення колообігу відтворювальних процесів та можливості більш дешевого і ефективного залучення інвестиційних ресурсів. Згідно з означеним завданням вже існують певні наукові доробки. Так, зокрема, у монографії В. Ільчука та інших джерелах [6; 11] досліджені проблеми активізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства. Автором розглянуті організаційно-економічні умови ефективного функціонування та розвитку інноваційно-інвестиційних систем та їхня роль в управлінні інноваційним розвитком підприємства. Процес оновлення основних фондів розглянутий як форма інноваційної діяльності, а, відповідно, головним джерелом фінансування оновлення основних фондів автор вважає тільки інвестиційні ресурси.

Частково джерела фінансування розвитку основних фондів підприємств досліджені також у роботі [8] М. Колісник, яку присвячено формуванню стратегії реструктуризації підприємств на основі фінансового й операційного лізингу. Автором на основі інституціонально-маркетингового підходу доведена доцільність застосування лізингу як умови реструктуризації потенціалу підприємств. У роботі зроблений наголос на тому, що реалізація моделі фінансового лізингу пов'язана з оновленням основних фондів, перш за все, за рахунок кредитного джерела.

Висновки і пропозиції. Таким чином, питання дослідження сутності, принципів, підходів та джерел відтворення основних фондів підприємств в умовах вітчизняної економіки містять певні протиріччя та не втрачають своєї актуальності.

Основні фонди є найбільшою складовою виробничого капіталу підприємств. Вони утворюють основу підприємницької діяльності, додають їй стабільність і стійкість. Основні фонди мають низьку ліквідність, їх розпродаж супроводжується значною втратою вартості і появою серйозних проблем у підприємств. Тому збереження і ефективне використання основних фондів протягом нормативного або очікуваного терміну корисного використання (експлуатації) та одночасно виведення з виробництва фізично і морально застарілих основних фондів, перш за все їх найактивнішої частини, – знарядь праці, їх заміна на новій технічній і технологічній основі з використанням накопиченої амортизації – такий зміст має для підприємства нормальний процес обігу капіталу, вкладеного в основні виробничі фонди.

Ефективне відтворення основних фондів на підприємствах у сучасних умовах вважається одним із суперечливих та трудомістких процесів. З огляду на це, головним завданням для вітчизняних підприємств є пошук шляхів прискорення колообігу відтворювальних процесів та можливості більш дешевого і ефективного залучення інвестиційних ресурсів.

Водночас потребують подальшого ґрунтовного дослідження методи і методики оцінки ефективності оновлення основних фондів з метою ліквідації неточності розрахунків за всіма існуючими методиками та уточнення ключових методологічних вимог щодо оцінки результатів оновлення основних фондів, до яких слід віднести: вибір критерію ефективності оновлення основних фондів; уточнення системи показників, що характеризують цей процес, та обґрунтування базового методу оцінки економічної ефективності технічного оновлення.

Список літератури:

1. Амоша А.И. Каноны рынка и законы экономики : монография / А.И. Амоша, Е.Т. Иванов, С.Е. Иванов. – Донецк : НАН Украины, Ин-т экономики пром., 2003. – 595 с.
2. Астапова Г.В. Неоінституціональні підходи щодо відтворення основних фондів підприємств / Г.В. Астапова, С.Т. Пілецька. // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – №1. – 2011. – С. 113-119.
3. Економіка підприємства : навч. посібн. / А.В. Шегда, Т.М. Литвиненко, М.П. Нахаба та ін. / за ред. А.В. Шегди. – Вид. 2-ге, [стер.]. – К. : Вид-во «Знання-Прес», 2002. – 335 с.
4. Економіка підприємства : підручник / М.Г. Грецин, В.М. Колот, О.Г. Мендрул та ін. / за заг. та наук. ред. Г.О. Швиданенко. – Вид. 4-те, [перероб. і доп.]. – К. : Вид-во КНЕУ, 2009. – 816 с.
5. Економіка підприємства : підручник / за ред. акад. С.Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге, [перероб. і доп.]. – К. : Вид-во КНЕУ, 2001. – 528 с.
6. Ільчук В.П. Інноваційно-інвестиційні системи залізничного транспорту: становлення та розвиток : монографія / В.П. Ільчук; за ред. д.е.н., проф. Є.М. Сича. – К. : Логос, 2004. – 381 с.
7. Кантор Е.Л. Экономика предприятия / Е.Л. Кантор. – СПб., 2002. – 352 с.

8. Колісник М.К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством / М.К. Колісник, П.Г. Ільчук, П.І. Віблій. – К. : Кондор, 2007. – 272 с.

9. Кутыркин А.Н. Долгосрочные ипотечные вложения в промышленность / А.Н. Кутыркин, И.И. Цупор. – Донецк : ИЭП ИАН Украины – ДИЭХП, 2001. – 130 с.

10. Механізм переходу економіки України на інноваційну модель розвитку : монографія / [О.І. Амоша, С.М. Кацура, Т.В. Щетілова та ін.] ; за заг. ред. О. І. Амоші. – Донецьк : Ін-т економіки промисловості, 2002. – 108 с.

11. Сич Є.М. Управлінський аналіз діяльності суб'єктів господарювання [Текст] : навч. посібник / Є.М. Сич, Г.В. Кравчук, В.П. Ільчук ; Київськ. ун-т економіки і технологій транспорту. – К. : Аспект-Поліграф, 2004. – 202 с.

Ключові слова: основні фонди, процес відтворення основних фондів, джерела та ресурси відтворення основних фондів, види та форми відтворення основних фондів, чинники відтворення основних фондів, ефективність.

Ключевые слова: основные фонды, процесс восстановления основных фондов, источники и ресурсы восстановления основных фондов, виды и формы восстановления основных фондов, факторы восстановления основных фондов, эффективность.

Key words: fixed assets, the reproduction of fixed assets, the sources and resources of fixed assets' reproduction, types and forms of fixed assets' reproduction, factors of fixed assets' reproduction, efficiency.

Надійшла до редакції 22.04.2014 р.